

2. Национализмите в Европа

Разбира се, националистическата идеология се появява преди XIX в., но именно през този период нацията е взета като тема за анализ и разсъждение и е издигната в аргумент, предназначен да оправдае един тип власт. В нейния случай е трудно да се разграничи кое принадлежи на политическата концепция и кое произтича от духа на времето, изразен в литературните произведения, в чувствата и в народните бунтове. Текстовете, които я разглеждат като обект – ще се стремят ли да теоретизират. Те са твърде разнородни, що се отнася до типовете доказателства, на които се опират: Иполит Тен, който претендира за позитивност, не е ли също метафизик като Фихте? А историята на Трайчке не е ли също романтична като тази на Мишле?

И така, представените тук концепции са същностно разнородни, за да покажат многообразието и важността на темата за национализма (която предизвиква разнообразни критики като тази на Маркс или Ницше), която подхранва както привържениците, така и хулителите на революцията, вестителите на либерализма и тъжители за авторитета, оспорващите я и конформистите.

А. Метафизика на нацията: Йохан Готлиб Фихте

Ученик на Кант в първите години на образование в Йена, Фихте остава докрай пламенен защитник на Френската революция, дори ако впоследствие обръща гръб на филантропичните идеали, които тя поражда. Дори в събитията от 1789 г. той вижда опита, който му е позволил да разбере важното място, което *свободният Аз* заема във философското изследване. Целта му е да допринесе в най-висока степен за развитието на трансценденталната философия на Кант. Все пак този опит го води дори до скъсване с неговия учител в два важни аспекта на етичската и политическата област.

С Принос към изправяне на съжденията на публиката за Френската революция (1793), но най-вече в Основа на естественото право (1796) той отрича Кант в два аспекта: от една страна, отрича разделението между теория и практика, между морално намерение, освободено от всякаква емпирична контаминация, и действието, породено от него. От друга страна, смята, че правото е с различно от морала естество и изисква самостоятелно развитие. В действителност Фихте е чувствителен към факта, че моралното решение предполага не само междусубектно отношение с други съвести (те вече не са замислени като чисти абстрактни субекти). Той е чувствителен и към действието, имащо смисъл само като ситуирано в един свят, който му оказва съпротива, и организиращо се според специфични правила за телесните нужди (правото).

Следователно той се пита първо за условията, в които може да се създаде достатъчно широко междусубектно единство, за да се конституира народ, и открива перспективата, открита от Ж.-Ж. Русо с понятието за „всеобщата воля“, в която всеки субект в действие е субект за всички други. Решението, което той дава на този въпрос, е в областта на спекулативната мисъл и остава твърде сложно. Ориентацията, засягаща проблема, поставен от юридическото знание, е подстъпна: междусубектното отношение там е определено като отношение между свободни воли; то съществува само доколкото всяка от тях остава ограничена в себе си. Единствено могъществото на държавата е способно да постигне това ограничение и да поддържа единството, и то защото тя *определя гражданството*.

Отсега нататък връзката с духа на XVIII в. е прекъсната. Гражданството, отделено от идеята за собствеността, вече не е считано за следствие от естественото право. И все по-ясно опората върху интересубектността се заменя от тази върху обществото от автономни субекти. Те установяват помежду си рационални отношения, изразявани с понятието за една органична цялост, от която произтича една воля, чийто изпълнител е държавата. Допълнителна стъпка в тази посока е направена, когато Фихте, в желанието си да обедини страната си, разпокъсана на множество власти, и да я накара да влезе в модерността, разработва теорията за *затворената търговска държава* (1800) и тук отрежда на авторитарната

държава задачата да организира икономиката, за да увеличи силата на нацията, да отстрани конфликтите между индивидите и да стимулира германската енергия.

Решителният етап е преминал с *Речи към немската нация* (1807). Утвърждаването е грубо; немският език, който по същество е философски и следователно способен да постигне абсолютното, немското минало, видяло раждането на Лутер, венец на християнската мисъл, немската култура – единствената, която може да мисли живота в разумни термини, доказват, че Германия е *par excellence* абсолютната нация. Била е унижена само защото е забравила своето Аз. Философското образование ще ѝ даде енергията да го създаде отново. Речи вследствие на обстоятелствата? Последниците им ще покажат, че в Германия, но и другаде оттук нататък подобни обстоятелства ще се повтарят.

Библиография

Johann Gottlieb Fichte (1762–1814). *Contribution à la rectification des jugements du public sur la Révolution française* (1793).

– *L'Etat commercial fermé* (1800), LGDJ, 1940.

– *Discours à la Nation allemande*. (1807).

– *Machiavel et autres écrits... 1806–1807*, présenté par L. Ferry et A. Renaut, Payot, 1981.

M. Boucher. *Le sentiment national en Allemagne*, La Colombe, 1947.

A. Philonenko. *Théorie et Praxis dans la pensée morale et politique de Kant et de Fichte*, Vrin, 1968.

A. Renaut. *Système du droit: philosophie et droit dans la pensée de Fichte*, PUF, 1986.

Б. Национализмът и функцията на историята

Вече видяхме, че хегелианската философия на историята беше взела като материал съдбата на народите и нациите, разглеждани като образи, диалектично следващи се в развитието на духа. По съвсем друг начин със суровите си раз-

мишления Шатобринан в *Загробни спомени* (1809–1841) се пита за значението и приноса на един отделен живот в борба с препятствията и тежестите на историята; и романите на Стендал, в които личните избори са дълбоко белязани от политическата игра и войните, свидетелстват за присъствието – за напред неизбежно – на държавата-нация като сила, налагаща се над индивидуалните и колективните съдби.

Все пак това присъствие се проявява още по-ясно в промените, които търпи историята като дисциплина. Тя изоставя това, което вече бяха направили Монтезкьо или Фергюсън – династическите и политическите афери, – и започва да изучава подробно обществата, еволюцията на техните институции, начините им на живот, народните вълнения, които очертават бъдещето им; историята се отваря за „дълготрайността“. Във Франция произведенията на Огюстен Тиери *Разкази за мерovingските времена* (1835–1840) и *Есе... за третото съсловие* се стремят чрез изучаване на миналото на обществото във Франция да разберат загадката на революцията и съвременното състояние на „класовата борба“. В същото време Леополд фон Ранке търси да открие самите корени на немската действителност чрез ерудирано изследване в своята *История на Германия по времето на Реформацията* (1830–1847). Всичко става така, като че ли държавата-нация иска да се подсигури, преоткривайки своето близко и далечно минало, възстановено чрез критическите методи, които гарантират обективно познание.

Показателно в това отношение е произведението на Жюл Мишле (1798–1874). Неговата внушителна *История на Франция* (1833–1846, 1855–1867) и неговата *История на Френската революция* (1847–1853), основани на удивително богата информация и поднесени чрез въздействащ стил, си поставят за цел да съживят *в настоящето* живота многообразие на миналото. Институции, нрави, герои, начини на живот, колективни представи оживяват в тези страници, чиито *субект* в точния смисъл е френската нация такава, каквато се е утвърдила в многобройни изпитания. Романтична перспектива? Без никакво съмнение, но също и преди всичко силна воля да се засели абстрактната територия на държавата с изобилен живот, без да се скрива нищо от слабостите, грешките и нещастията, които са я белязали. За Мишле Френска-

та революция е открила един напълно нов свят, чиято емблема е Франция. Нацията Франция открива пътя към всеобщата еманципация, а патриотичното братство осъществява празника на човечеството. Монархията на Стария режим дълго време е узурпирала мястото на „народа“, но революцията му го възвръща с установяването на единството на Франция, освободена от феодалните разделения. Разбира се, Мишле ненавижда сектантството на Робеспьер и присвояването на революционния порив от якобинците. Неговата привързаност към единството изобщо не прави апология на якобинството. Все пак Мишле се отказва да установи радикален разрыв между 1789 и 1793: „През 1793 г. народът е дошъл при себе си“, но революцията продължава, олицетворена от патриотите, които се бият на границите за общата родина. Следователно Мишле не споделя нито либералната прослава на 1789 г. за сметка на 1793 г., нито социалистическата критика на 1789 г. в името на 1793 г. Независимо от „обстоятелствата“ революцията запазва уникално значение на скъсване с миналото и основаване на историческата съдба на Франция.

Революцията на историка Едгар Кине (1803–1875) е носителка на друга интерпретация. Като Мишле Кине превъзнася 1789, която помирява народа и нацията в гражданското равенство и потвърждава радикалното скъсване със Стария режим. За сметка на това якобинският терор му изглежда подновяване на традицията на абсолютизма без никакво въплъщение на нова идея: „Защото не само гилотината не открива бъдещето, но тя връща миналото. Робеспьер не е нито Моисей, нито Калвин, а Ришельо“ (Ф. Фюре). Тази крайна строгост на оценката на Кине му придава оригиналност: отричайки „смекчаващите обстоятелства“ и замествайки ги със завръщането на абсолютната и клерикална монархия, „то именно привидно най-революционният период под перото му става най-крайно реакционният“ (Ф. Фюре). Съждение още по-песимистично, тъй като за Кине терорът, присъщ на френския характер, във всеки момент може да породи „сервилна демокрация“ и да върне нацията към произвола.

Занапред историята е станала дело на нацията, историчността – измерение на колективното съзнание. Познаването на националното минало се явява като средство за утвърждаване *единството* на общността, обединена под власт-

та на една държава. И докато укрепва обективността на това съзнание, вече се създават нови митове, инструменти на могъществото.

Библиография

- L. Febvre. *Michelet*, 1948.
 R. Barthes. *Michelet par lui-même*, Suil, 1954.
 P. Nora (dir.). *Les lieux de mémoire*, Gallimard, 1984.
 F. Furet. *La gauche et la Révolution au milieu du XIXe siècle*, Hachette, 1986.
 E. Quinet. *La Révolution*, Belin, 1987, préface de Claude Lefort.
 A. Ferguson. *Essai sur l'histoire de la société civile (1767)*, PUF, 1992.

В. От филантропичния национализъм до консервативната идеология за нацията

Ориентацията, характерна за мисълта на Мишле, се открива под различни форми в нациите, подчинени на чуждо господство. Джузепе Маццини (1805–1872) например, борец за обединението на Италия, освободена от австрийско иго, замисля тази борба в *Свещения съюз на народите* (1849) като първи етап към всеобщото братство на европейските народи. Това е същото чувство, в което често се намесват религиозни и социални съображения и което води полските и унгарските патриоти, славянските бунтове, отхвърлящи едновременно подчинението на Хабсбургите или на Високата Порта и епохата на царя, и по-общо всички онези, които са вдъхновявани от *Американската декларация* от 1787 г. и *Френската* от 1789 г. и от принципа на национален суверенитет, разбран като суверенитет на народа.

Обаче европейските събития от годините 1848–1849, неуспехът на демократичните и „националните“ революции потвърждават двойния конфликт, който заплашва европейското равновесие, основано на Свещения съюз на държавите: конфликт вътре в „напредналите“ страни, породен от развити-

ето на индустриалния ред и от домогванията на една многобройна, презряна, но все повече съзнаваща силата си работническа класа, чиито интернационални цели се затвърждават; конфликт между най-силните държави в борба с икономическите кризи, които неизбежно ги противопоставят едни на други. Към това се прибавят рисковете от война, каквито са освободителните движения, водени от все още държаните в зависимост европейски нации. Тази ситуация благоприятства развитието по-специално във Франция, но също в Германия и Обединеното кралство на един друг тип национализъм, който се осланя на традиционни ценности – семейството, земята, предците, и на морала на пожертвването, отказа и подчинението, за да запази съществуващото и за да спре анархията, която би произтекла от всяка невнимателно контролирана промяна. Този национализъм е *реакционен* в етимологичен смисъл и във Франция осъжда нещастния епизод на революцията, който е прекъснал нормалния ход на развитието.

Това превъзпяване на нацията като *същност* на колективния живот се вписва без затруднение в течението на позитивистката и революционистка мисъл, която е доминираща през втората половина на XIX век; то призовава към разума и другите класически добродетели, оставяйки недоверчиво към романтизма, който води до крайности. Най-типичният представител на това състояние на духа е **Иполит Тен** (1828–1893). Неговият анализ в *Произход на съвременна Франция (1875–1893)* претендира да служи на науката: той разглежда действията на хората като резултат на строг детерминизъм. Приветства един критик за разбирането, че неговата история в действителност е психология на действащите лица на историята, и уточнява, че психологическото изследване само се свежда до физиологическо и химическо изследване.

Ако детерминизмът, който определя човешките дела, не е очевиден, то е защото причините, които му влияят, са комплексни. Все пак е възможно те да се разпределят на три елемента:

- *расата*: т. е. съвкупността от биологични характеристики, предадени по наследствен път;
- *средата*: традициите, вярванията, предразсъдъците, институциите, които формират индивидите;

– *момента*: т. е. съвкупността от обстоятелства, които пораждат действието.

Снабден с този метод, Тен *обяснява* – в точния смисъл на думата – революцията като продукт на умопобъркани водачи; в същия дух издига в закон абстрактните изводи, направени вследствие събирането на примери, и между другото потвърждава, че съществуват национални характери. От тази детерминистична историческа психология той извлича политически поуки: първата и най-сигурна е, че управлението е въпрос за знание и е важно да се установи система, позволяваща на компетентните елити да вземат добри решения и да се даде образование на населението, предпазващо ги от тиранията на един-единствен и от тиранията на всички. Именно тази загриженост за рационалните решения, съобразени с обстоятелствата, го кара да се бои от централистичната мощ на държавата, всеобщото гласуване и народната спонтанност.

При Тен нацията е застинала в мрежа от предопределения. Оттук важното е да се предпазим от „лудостта“, която ще наруши тази мрежа от причини и следствия. Противоположно е поведението на другия учител на консервативната република, **Ернест Ренан** (1823–1892): есеист, еkleктик, що се отнася както до обектите, така и до начините на аргументация, историк с великолепна ерудиция, понякога изискан ментор, Ренан обича нюансите и не отказва да промени гледните си точки. Все пак общото му с Тен е идеята, че отсега нататък позитивната наука е заела мястото, до неотдавна владяно от религията, и осветлява морала. Като него той споделя също дълбоко отвращение от гълпата и от всяка политика, призоваваща към пряка демокрация. Също като него се страхува от упадък на Франция, за който поражението от 1870 г. е симптом, и изисква вземане в ръце. В този смисъл моралната проповед се организира около темата за *Нацията като духовен принцип* (реч от 1882 г.), като *душа* на територията, чието оцеляване и блясък трябва да бъдат цел на всички воли... Такава дефиниция за нацията не престава да бъде обект на противоречиви интерпретации. В действителност тя се стреми да помири два антагонистични критерия: единия – отстояващ свободата на волята, другия – детерминизма на миналото. Ренан всъщност твърди, че „желанието на нацията е в крайна сметка единственият законен критерий“ и че нацията произтича от правото на населението

да решава съдбата си. Но той пише още, че нацията – също като човека – не се *измисля*.

Значи „съжителството на тези два критерия очевидно е проблем. Ако човекът не се измисля, ако е определен от миналото си... можем ли още да говорим за влизането му в нацията като за свободно присъединяване, за упражняване на волята... Ренан, който е избягнал да сведе „гражданския“ национализъм до патриотизъм, не успява да изясни друг аспект на нацията: той не разграничава двете съставки, политическата и културната, и интерпретира „културната“ от патриотична гледна точка“ (Цв. Тодоров).

Следователно се очертава друг образ на родината, който ще очарова десниците от Барес до Морас и наследниците на „Аксион франсез“. Тази десница се смята – поради своята култура, произход и подбор – за елит, съдържащ висшата същност на нацията: тя е ксенофобска и по същество антидемократична, осъждаща с една и съща критика варварина чужденец и невежия народ. Аферата Драйфус (1894–1895) ще ѝ позволи да се утвърди като расистка.

Библиография

- Huyplite Taine (1828–1893). *Les origines de la France contemporaine (1875–1893)*, extraite, Hachette, 1947.
 Ernest Renan (1823–1892). *(Oeuvres complètes, Calmann – Levy, 1947.*
 R. Girardet. *Le nationalisme français, anthologie (1871–1914)* Seuil, 1983.
 T. Todorov. *Nous et les autres*, Seuil, 1989.
 E. Gellner. *Nations et nationalismes*, Payot, 1989.

Г. Доктрините за националната експанзия и империализма

Във всеки случай десница, център и левица във Франция скоро се оказват поддръжници на колониалното завладяване, водено в името на правата и задълженията на една нация, доказала своите цивилизаторски качества, като всеки

от тях си запазва правото да представи това доказателство по свой начин.

Вярно е, че британският съперник вече е прокарал широк път в тази област. Английската търговска експанзия вече е силно развита след 1815 г.; но като цяло тя остава дело на частни компании и по принцип либералните правителства се намесват в отвъдморските работи само в случай на абсолютна необходимост. От втората половина на века тази необходимост малко по малко става закон: около темата за запазването на свободните морски комуникации едновременно с една интервенционистка практика постепенно се настанява идеология за националното величие. Традиционната тема за свободната търговска експанзия се превръща в национален дълг и министър-председателят консерватор Дизраели има заслугата да определи неговата цел: създаването на *колониална империя*.

Никоя политическа концепция в строг смисъл не се гради, за да оправдае подобна политика. Но английската мисъл търпи показателна промяна: срещу емпиризма и утилитаризма се изправят доктринерите, между които най-типичен е, разбира се, Томас Карлайл (1795–1881). Той прославя героите, които са направили историята, набляга върху благодеянията на авторитета и добродетелта, осъжда вкуса към лесното и търсенето на изгода и развива един морализаторстващ и пророчески идеализъм. Зад тази проповед се проявява желанието за силна държава, за героична и победоносна армия и за нация, изцяло посветена на величието на своята цивилизаторска мисия.

Чест и интерес: персонажите от романите на Ръдйард Киплинг ще илюстрират тази максима. От другата страна на Атлантика на образа на колонизатора, носещ „бремето на белия човек“, отговаря северноамериканската митология за „границата“ – граница на цивилизацията, измествана непрестанно на запад от храбрите пионери, по свой начин апостоли на правата на човека, на минната експлоатация, на земеделието и на карабината „Уинчестър“. Пионерите на Далечния Запад прилагат спонтанно теорията за жизненото пространство. Впрочем на европейския континент нейното развитие е съпроводено с тежки последствия.

В момента, в който Бисмарк пуска в действие всичко, за да създаде *Втория райх*, възстановявайки националното единство на Германия, историци (като фон Трайчке), икономисти (като Фридрих Лист), артисти и пр. разработват, в спомена за Свещената империя, за тевтонските рицари, една открито расистка концепция за народа и германската държава. Фихтеанската метафизика слиза на земята, белязана от признак, противоположен на този, който имаше в началото на века. Защото този път става въпрос да се завоюва, за да се осигурят на висшата раса територии, подобаващи на нейното превъзходство. В края на века, респ. през 1897 и през 1899 г., се появяват две произведения, които систематизират това състояние на духа: *Политическа география* на Фридрих Рацел (1844–1904), която се стреми да даде обективно основание за експанзионистичната германска политика, и *Основи на XIX век* от Хюстън Стюарт Чембърлейн (1855–1927), който привежда доводи, за да докаже; че германската раса, изчистена от шпаката и освободена от латинските, славянските, еврейските влияния, които я покваряват, притежава естествено превъзходство, което трябва да ѝ позволи да осъществи идеалите на човечеството във всички сфери.

Национализмът е станал конститутивен елемент на държавната мощ. Темите, които налага: *единство* на територията, *единство* на народа, *единство* на волята и т. н., лесно водят до реторика, която авторитарните правителства си присвояват. Все пак след *Била за правата* от 1689 г. модерната държава е затвърдила волята си да защитава принципа на свободите. Добре е да се проучи как либералната концепция за властта – в конфликт или в съгласие с национализмите – осъществява и легитимира този принцип.

Библиография

Charles Andler. *Les origines du pangermanisme (1800–1888)*. Couard, 1915; *Le pangermanisme philosophique (1800–1914)*, *ibid.*, 1917; Elie Halévy. *Histoire du peuple anglais. Les Impérialistes au pouvoir (1895–1905)*, Hachette, 1926; R. Delavignette, Ch.-A. Julien. *Les constructeurs de la France d'outre-mer*, Cortéa, 1945; R. Girardet. *L'idée coloniale en France de 1871 à 1962*, La Table ronde, 1972, и по-нататък вж. глава VII.

3. Политическият либерализъм

През XIX в. държавата-нация във вътрешен план почти навсякъде се конституира в либерална държава: политическият либерализъм е нейна доминираща политическа философия. Преобладаващите политически концепции възнамеряват да решат принципно „политическия въпрос“, разбран основно като въпрос за взаимоотношенията между индивида и държавата. Каквото и да е различието в тези доктрини „според епохите, според страните, според тенденциите в една и съща епоха и в една и съща страна“ (вж. Jean Touchard, *Histoire des idées politiques*, 2, PUF, 1959, et rééd.), винаги се откроява едно основно двойно опасение: индивидът трябва да бъде защитаван едновременно от държавата и от масите; следователно трябва да се намерят институционални механизми, предназначени да предотвратят тази двойна опасност.

Най-общо ще се разграничат два типа решения: едното – повече или по-малко оптимистично – приема, че прилагането на някои институционални „рецепти“ може да измъкне индивида от деспотизма, отслабвайки авторитета на държавата и *спирайки* появата на масовата демокрация; като най-показателен пример е решението, търсено от Бенджамин Констан (1767–1830). Другото решение пък – откровено по-песимистично – приема идването на демокрацията за неизбежно; то се стреми да препоръча методи не за спирането, а за избягването на деспотизма – естествен риск при тази неизбежност. Несъмнено тъкмо Алексис дьо Токвил (1805–1859) илюстрира най-показателно тази версия.

А. Бенджамин Констан: либерализмът срещу демокрацията

Не може по по-точен начин да се твърди, че индивидът е основен принцип и че трябва да бъде защитен двойно: „Четиридесет години защитавах същия принцип, свобода във всичко – в религия, в литература, във философия, в индуст-